

A MAGYAR ÍRÁSMÓD HATÁSA A XVIII. SZÁZADI KÁRPÁTUKRÁN ÍRÁSBELISÉGBEN

/Adalékok az orosz nyelv egy grafikai hungarizmusa
háttéréhez: о. Балу́гьянский < м. Balugyánszky./

I. A XVII-XVIII. századi Magyarországon gazdagabb volt a használt nyelvek színe, mint az etnikumoké. Akadtak ugyanis olyan nyelvek, amelyek csak hivatalos, igazgatási vagy csak liturgikus funkciót töltöttek be. Ilyenek ^(voltak) például a latin és az egyházi szláv nyelv /KOSÁRY D., Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983. 62-69/. A zömben ukrán s részben román, magyar, szerb /rác/, szlovák stb. anyanyelvű hívekre kiterjedő munkácsi görögkatolikus egyházmegye egyik fő igazgatási nyelve nem egyszerűen az egyházi szláv nyelv volt, hanem olyan, uzuális normák által szabályozott nyelvváltozat, amely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a népi ukrán nyelvhez és a korabeli ukrán irodalmi nyelvhez /ПРОСТА МОБА, РУСЬКА МОБА/ egyaránt kapcsolódott. /HODINKA A., A munkácsi görögkatolikus püspökség története. Bp., 1910. 271./ E jórészt folyóírásos hivatalos /egyházi-hivatalos/ írásbeliség normái változtak a század folyamán. Egyes normatív sajátosságok létrejöttét, eltűnését jelentős mértékben befolyásolta a mindenkor püspöki kancellária írásgyakorlata. A XVIII. század folyamán végig érvényesülő normák a népnyelvhez és az egyházi szláv nyelvhez kapcsolódtak. A rendkívül elmaradott társadalmi struktúra függvényeként a XVIII. században a kárpátukránoknál /rutén, ruszin/ az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat egyedüli letéteményese az egyház volt, melynek adminisztrációjában az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai változata mellett a latin játszotta a fő szerepet. Az egyházigazgatásban a magyar nyelv jobbra csak a levelezésben érvényesült. A XVIII. század második felében a hajdúsági, szabolcsi, dél-zempléni görögkatolikus közösségekkel az egyházi főhatóságok magyar nyelven leveleztek. Történtek ugyan kísérletek az anyakönyvek magyar nyelvű vezetésére is, de ezek nem jár-

tak eredménnyel. Pl. Búj községben 1783-85-ben megfigyelhető magyar nyelvű bejegyzéseket a canonica visitatiót végző hajdúdorogi esperes, KOPCSAY JÁNOS /Іоанъ Копчай/ rutén nyelvű mintabejegyzései követik, melyek után az anyakönyvezést KÖRDA V. KÜRDA JÁNOS /Іоанъ Коўрда/ parochus /szül. a Sáros megyei Orlón; ČSSR: Orlov/ rutén nyelven végezte. Hajdúdorogon /ahol a XVIII. század 50-60-as éveiben történtek kísérletek a magyar nyelvű anyakönyvezésre/ TÁRKOVITS GERGELY /Тригорій Таркович/ parochus /1794-98/ a budai Egyetemi Nyomda második rutén cenzora, a halál okát általában magyar nyelven tüntette fel. A hivatalos egyházi felfogás nem tette lehetővé a magyar nyelv következetesebb alkalmazását magyar nyelvű parochiákban sem. /Vö.: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerk. KUNT E. - SZABADFALVI J. - VIGA GY., Miskolc, 1984. 144; Hajdúdorog története. Szerk. KOMOROCZY GY. Debrecen, 1970. 76-77./ Az egyházi főhatóságok elvárásai értelmében a XVIII. század utolsó évtizedeig a XIX. század első évtizedéig rutén nyelven történt az anyakönyvek vezetése. /Sátorajjaújhelyen 1785-ig, Hajdúböszörményben 1810-ig, Hajdúdorogon 1812-ig stb./

II. Az általunk ismert és tanulmányozott XVIII. századi anyakönyvek sajátos helyet foglalnak el a kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliség termékei között. /ІВАН ПАНЬКЕВИЧ: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. Annales Musei Kulturæ Ukrainiensæ. Svidnik 4/2. Bratislava-Prešov, 1970. 31./ A szöveges bejegyzések sztereotípiái több szállal kötődnek a liturgikus nyelvhez, a társadalmi állásra, nemre, életkorra, származási helyre stb. vonatkozó megjegyzések pedig a népnyelvhez. Ennek megfelelően egyaránt hasznosíthatók a funkcionális egyházi szláv nyelv kárpátukrán változatának kutatásában, s a kárpátukrán történeti dialektológiában. Mindegyik cirillbetűs anyakönyv jól használható írástörténeti grafikai, helyesírási vizsgálatokra is. A folyóírással írott anyakönyvekben több olyan grafikai, helyesírási sajátosság

jelentkezik, amelyek kanonizált szövegekben nem jöhettek elő. Például említhetjük, hogy a markáns grafikai russzicizmus, az I. PÉTER által bevezetett ún. fordított 3 alkalmazása a kárpátukrán írásbeliségben folyóírással, hivatalos funkciójú és stílusú forrásokban, így az anyakönyvekben figyelhető meg először. A folyóírás jellegéből, funkciójából eredően a nem irodalmi nyelvi tendenciák hordozója volt. Fogalmához a XVIII. század első harmadában az orosz nyelvterületen pl. a nem irodalmi nyelvűség /КНИЖНЫЙ ЯЗЫК/ képzete is társult. /Б. А. УСПЕНСКИЙ, Первая русская грамматика на родном языке. Москва, 1975, 42./

A magyar lakosság között egykor élt kárpátukrán szórványokhoz és a magyar görögkatolikusokhoz kapcsolódó hivatalos dokumentumok forrásai a magyar névtannak és nyelvjárási hangtörténetnek is. A magyar vezetéknevek általában magyar nyelvjárási alakban kerültek bejegyzésre. A keresztnévek gyakran, a női keresztnévek érdekes módon még nagyobb arányszámban, magyar "hivatalos" vagy népi formában tükröződnek. Természetesen jelentős a kanonizált egyházi szláv, és ruszin népi keresztnévi formák megosztlása is. A XVIII. század második felének kárpátukrán írásmódjában érvényesülő magyar hatások is elsősorban az anyakönyvekben jelentkeznek, bár más funkciójú iratokban is megfigyelhetők.

III. A kárpátukrán folyóírással írásbeliség írásmódjában a XVIII. század harmadik harmadában különböző hatások érvényesültek és nyertek kifejezést. 1. Továbbéltek a hagyományos sajátosságok: $\text{я} / = \text{я} / - \text{А} / = \text{я} /$ betűk oppozíciójának hiánya, /vö. В. Н. ГОРБЕЦЬ: Український скоропис першої половини XVIII ст. Мовознавство 1982. 2. 62/; а $\text{Г} / = \text{г} / - \text{Г} / = \text{г} /$ grafémák megkülönböztetése, az egy jeres /Б/ gyakorlat, az і , j hangok jelölésének differenciálatlansága stb. 2., A titlőrövidítések számának radikális csökkenésében, a fordított 3 graféma megjelenésében stb. az orosz grazsdanka hatása figyelhető meg. 3. АА graféma folyóírásban történő felújítása-

ban ill. következetes használatában, a *oy* /=*u*— *ъ*/=*u*/ pozicionális disztinkciójában M. Szmotrickij egyházi szláv grammatikájának normái érvényesültek következetesen. 4. A magyar nevek és helynevek, ritkábban magyar jövevényszavak lejegyzésében a magyar írásmód ill. magyar ábécé hatása is jelentkezik. /A nevekkel kapcsolatban utalunk arra, hogy révükön morfológiai-szintaktikai hungarizmus is megjelent a kárpátukrán írásbeliségben: a családnevek jelentésüktől, struktúrájuktól függetlenül általában nem ragozódtak: при притомности ... Михаила Мануила Олшавски 1766, при мнѣ Іоанѣ Нагурный 1767, при мнѣ Михаилу Мустяновичъ, Іоану Нихаловский 1774., при присутвіи ... Андрея Бачинскій 1795. stb.

IV. A magyar írásmód hatása a jobb azonosítás végett, legszembetűnőbben a nevekhez kapcsolódó cirillbetűs forrásokban, anyakönyvekben, jegyzőkönyvekben, összeírásokban jelentkezik. Az a, á, é, ó, ő, ü, ű fonémákat tartalmazó magyar családneveket az egyes bejegyzők ukrán anyanyelvjárásuk fonetikai rendszerétől, magyar nyelvtudásuk fokától s természetesen a magyar fonémák nyelvjárási realizációitól függően eltérő alakban vezették be az anyakönyvbe. A magyar Bőszörmény városnévnek mintegy féltucatnyi cirillbetűs átírása is van. A Hajdúságban nagy megterheltségű Cörög családnévnek pedig több, mint tíz cirillbetűs változata is adatolható: Гиригъ, Гырыгъ, Гирикъ, Гюрюгъ, Гюрюгъ, Гюрегъ, Гөрөгъ, Герекъ, Герегъ, Горөкъ, Гөрогъ, Гюригъ stb. A jelzett magyar fonémák cirillbetűs tükröztetése összetett problémákat vet fel, melyek részben a kárpátukrán dialektológiával, részben pedig a magyar nyelvjárási hangtannal függnek össze. Magyarból kölcsönzött diakritikus jelek gyakran megfigyelhetők a hajdúdorogi matrikulákban, de minden általunk tanulmányozott XVIII. századvégi anyakönyvből /a továbbiakban: M/ még a ruszin jellegét napjainkban is megőrző, ruszinokkal a XVII. század végén, a XVIII. század elején megtelepült Komlóska községből is adatolhatók. /vö. БАЛЕЦКИЙ Э.: О языковой принадлежности и заселении села

Комлошка. St.Sl. II/1956/, 345-65/ Legrégibb ilyen adataink a bécsi Pázmáneumban iskolázódott PETKOVSKY JÁNOS /ІОАНЪ ПЕТКОВСКІЙ/ bejegyzéseiként 1750-ből valók: Гѳорѳъ Димитри, Козакъ Георгій, Димитрій Гѳорѳъ,

A magyar eredetű diakritikus jelek rendszerszerű használata csak KOPCSAY JÁNOSNÁL figyelhető meg, aki tökéletes magyar-rutén bilingvis volt. KOPCSAY JÁNOS /1745-1814/ Sáros megyei rutén községben, Alsó Mirosón /CSSR: Nižný Mirošov/ született. A Szelepcsényi grófok manumissusaként kezdett el tanulni, latin stúdiumokat Kassán végzett, teológiai tanulmányokat a bécsi Pázmáneumban folytatott. 1771-74 között a Szabolcs megyei Újfehértón paposkodott; 1777-93 között működött Hajdúdorogon. Bécsi iskolázottsága folytán, a XVIII. századi kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliség uzuális grafikai, grammatikai normáihoz csak részben tartotta magát./Vö. O. В ДУХНОВИЧ: Твори. 2. Пряшів 1967 494/.

V. 1. A magyar nevek á fonémái helyén általában cirill a grafémát találunk. A magyar á betűt tükrözik a következő példák: Мартонъ, Лазаръ, Сакалъ, Рацъ, Талошъ, Габоръ, Палъ /keresztnev/ M Dorog 1774.; Олагъ, Такачъ, Картяшъ M Búj 1786; Рипаши m. Réási, Югасъ M Dámóc 1786. stb. Korcsaynál: Баба, Ковачъ, Лукачъ, Каллаи, Дудашъ, Месарошъ, Жаданъ, Силадъ, Боднаръ, Батори, Олагъ, Галъ, Сакалъ, Палинкашъ, Горватъ, Погачашъ, Канторъ, Ташнади, stb. helynevekből képzett melléknevekben: нанашскій < m. Nánás, каллошемънскому < m. Kállósemen stb.

2. A köznyelvi magyar e fonéma helyén nyelvjárási realizációinak megfelelően и, ѣ /-i/, ѝ grafémákat < m. nyj. ie, і vagy ей betűkapcsolatot < m. nyj. ei figyelhetünk meg. /Vö. MNY. 78: 93-98/. A magyar e helyén álló cirill е translitteráció eredménye. A magyar e betű tükröződik a Церна M Bakta/lorántháza/ 1787; Неметъ M Nyírkarász 1796. családnevek írásában. Korcsaynál: Эрдели, Месарошъ, Неметъ, Сёкелъ, Ревесъ, Кёкёнешди, Гёкеръ Дёкеръ < m. Gyökér stb.

3. A magyar ó fonéma helyén szó belsejében rendszerint o, ob betűt ill. betűkapcsolatot figyelhetünk meg, hasonlóan szó végi helyzetben is, ahol ritkábban tükröződik az ukrán nyelvjárási -ОВЪ > -УВЪ, -БВЪ változás. Az -ОВЪ a magyar köznyelvi ó fonéma diftongikus, ou nyelvjárási realizációjának felel meg. Az o pedig a magyar ó translitterálása, de elképzelhető az is, hogy a hungaro-latin írásgyakorlat hatását tükrözi. A cirill ó a magyar ó betű hatását mutatja: Бенкоци M Komlóska 1777; Тóть uott 1778., 1782., 1783. stb. ou Пóчи M Nyírkarász 1789., Шошъ uott 1796; Сабо, Тóть M Rakaca 1784.; Korcsaynál: Тóть, Пóка, Керекяртó, Фарагó stb. Vö. még nála közszóban: чтобы господинъ солгабирó противъ насъ на столици не скаржилсѧ. Kurrentális levél 1778.

4. A magyar ö fonémához az ukrán o, e, i, y, u hangok állnak közel, s általában ezek is helyettesítik őket. A magyar ö graféma tükröződik a következő családnevekben: Гөрөгъ, Гөрөкъ M Dorog 1750- /gyakran/, Төрөкъ uott 1774. /Érdekeségként említjük meg, hogy Hajdúdorog szülöttének, a magyar felvilágosodás neves irodalomszervezőjének, újságszerkesztőjének, nevelőjének, az ún. Debreceni Grammatika egyik szerkesztőjének GÖRÖG DEMETERNEK a születési anyakönyvében is Гөрөгъ változat szerepel./Vö. Magyar Életrajzi Lexikon I. 616-617; Magyar Irodalmi Lexikon I. 405./ Öвегешъ M Komlóska 1772., 1774 < m. nyj. Öveges, Гөрбе uott 1774., Öтवेशъ M Hajdúböszörmény 1754., бөсөрминский uott 1775., состоянїе гѧзда, Гөрөгъ, родъ: Гөрөгъ uott 1781. Фёлди ∨ Фёлди M Sátoraljaúj hely 1754., 59 M Búj 1792., Korcsaynál: Көкеньеши, Көкеньешди, Гөрөгъ, Көрөши, от Лёка < m. /Tisza/18k, бөсөрминскому, stb. Vö. Көвеждъ 1789./Udvari I. Kvesztára vonatkozó helynévi adatok. Névtér. 10. sz. megjelenés a la 4./

5. A magyar ö betű grafikai tükröztetését csak a hajdúdorogi anyakönyvben láttuk fel: Эрөшъ Анна 1799. Korcsaynál: Ковари Текерө, Эрөшъ, Көсеги ∨ Көсеги, Кашкөтö, Тенгелветö ∨ Тенгелветö, stb. Vö. még. БАЛЕЦКИЙ Э.: Венгерские заимствова-

ния в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. St.Sl. v
/1959/, 39.

6. A magyar ü, ű grafémák helyén általában и, у, ю, -иѵ, юѵ hangok ill. hangkapcsolatok figyelhetők meg. A magyar ü graféma diakritikus jeleit mutatják a következő cirillbetűs nevek: Бюдь, ую Бюди <м. Büd, Сючь, Іоанъ Коўрда м. Búj 1784, Vö. uott Kürda Mari papné, Сүчь uott 1793; ую Фюредѣ, фюүрецький м. Hajdúböszörmény 1787, <м. /Tisza/ füred, Корсаунал: Кюмювешъ <м. nyj. Kümüves, Шюто, Сючь, Керюлө, Ювөгешъ továbbá Бюдь, бюдянскому, бювдянскому, stb.

7. A kárpátukrán írásbeliségben a magyar ábécé hatása tükröződik a gy /d'/ hang visszaadásában akkor, ha a magyar gy betű mintájára a hangot г /=g/ + lágyságjelző jel, betű і, ѣ, у, ю, я adja vissza. A magyar írásmódban végeredményben régi olaszos hatás eredménye, hogy a gy hangot jelölő betűnk nincs kapcsolatban depalatális párjával a d-vel. /BÁRCZI G.-BENKŐ L. - BERRÁR J.: A magyar nyelv története. Bp., 1967. 65, 68./ A kárpátukrán írásbeliségben e jelenség magyar grafikai hatás eredménye. Megjelenésében /hasonlóan a családnevekhez kapcsolódó fentebb említett alaktani, mondattani hungarizmus-hoz/ közrejátszhatott a korabeli magyarországi latin írásgyakorlat is, melyben a családnevek magyaros helyesírása /uzualis/ normaként jelentkezett. Nézzünk meg néhány példát: Нагъ м. Dorog 1750; Ногъ uott 1760. <м. Nagy /A nevet lejegyző BACSINSZKY ANDRÁS parochus, mint a nagyszombati szeminárium végzettjei általában, a folyóírásban egy jeres /ъ/ gyakorlatot követett; a magyar a labializáltságát a fonetikus elvnek megfelelően tükröztette/. Силагѣ uott 1766., Гюкирь <м. Gyökér nyj. Gyükir, Моѣоръ <м. Magyar uott 1774. stb. Корсаунал: Нагъ, Наг^у, Гюкерь, vö. még Наг^у, Нагѣ м. Komlóska 1781, 1786. stb, Петро Гурка uott 1781, Медви^у uott 1784, Ленгѣень uott 1788, Лениѣель м. Bakta 1767; Гегешъ м. Rakaca 1780. м. Hegeyes, Гюро, Гермекъ uott 1783. м. Gyermeke, Гюро, Јобагѣъ /і/ <м. Jobbágy uott 1784; összeírásokban въ Гюлаю

А. С. О. Н.

Монбас	Мерия	Георги Бар. Анна Сабас	Иван Анн. Панд Сара Панд	Е	Сидра	Сидра	Иван	Иван
Монбас	Анна	Николай Бар. Евдокия	Анна Сабас Катерина Сабас	Е	Сидра	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Иванки Багилоний	Анна	Михаил Сабас Мария Гюль	Росина Ко. Панд, Ма. Сабас	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Монбас	Елена	Александр Сабас Елена Сабас	Анна Сабас	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Георги Панд	Иван	Иван Саб. Анна Кала. Панд	Росина Ко. Гюль. Мария Сабас	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Монбас	Сабас	Сабас Барна, Анна Сабас	Николай Гюль. Сабас	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Монбас	Иван	Иван Саб. Лакатон. Мария Сабас	Росина Ко. Гюль. Анна Сабас	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Монбас	Мария	Иван Саб. Панд Сабас	Иван Саб. Елена Саб. Панд	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван
Монбас	Иван	Сабас Сабас Сабас	Росина Ко. Сабас Сабас	Сабас	Иван	Моло Сабас	Моло Сабас	Иван

1786. < m. Gyulaj, Чехо^B Гюрка 1786. stb.

VI. A tudományos szakirodalomban polémia alakult ki a pétervári egyetem első, rutén származású, magyar nemes rektora BALUGYÁNSZKY MIHÁLY nevének helyes orosz alakja körül. /Большая Советская Энциклопедия 2. 587; TARDY LAJOS: Balugyánszky Mihály Br., 1954.; A. H. Фатеев: Академическая и государственная деятельность М. А. Балугьянского в России. Ужгород, 1931. 6; FEDOR M.: Michajil Andrejevics Balugjanskij "Príspevky k medzislovanským vzt'ahom v československých dejinách. Slovanské Študie. III. Bratislava, 1960. 502; TAMARA БАЙЦУРА: Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. Братислава 1971. 5-9.

A rutén görögkatolikus papi családból származó BALUGYÁNSZKY, mint a fenti adatok tükrében látjuk, nem önkényesen választotta az orosz Балугьянскій írásmódot, nem is valamiféle oroszosítás eredménye az, mint ahogy egyesek feltételezik, hanem a magyar gy betű átírásának a korabeli kárpátukrán egyházi-hivatalos írásbeliségből is ismert alkalmazása.

UDVARI ISTVÁN